

УДК 821.111(73): 82-1/9

Олена НАГАЧЕВСЬКА

ФУНКЦІ ЕКФРАЗИСУ В РОМАНІ ГЕНРІ ДЖЕЙМСА «ЖІНОЧИЙ ПОРТРЕТ»

У статті досліджуються основні функції екфразису в романі Генрі Джеймса «Жіночий портрет». Екфразис розглядається як різновид трансформації візуальної образності у вербальну репрезентацію, що яскраво і своєрідно відбиває процес взаємодії між літературним твором і творами образотворчого мистецтва. Визначаються фактори, що вплинули на своєрідність екфрастичного опису в творчості митця. Наголошується, що живописний екфразис у романі відіграє жанрологічну, сюжетно-твірну та характерологічну функції.

Ключові слова: екфразис, екфраза, інтермедіальність, живопис, вербалізація.

Актуальність нашого дослідження безпосередньо пов'язана з посиленою увагою сучасних дослідників до проблеми взаємодії літератури з суміжними видами мистецтва. Більшість літературознавців розглядають «екфразис» у зв'язку з розвитком теорії інтермедіальності, як різновид трансформації візуальної образності у вербальну репрезентацію, що яскраво і своєрідно відбиває процес взаємодії між літературним твором і творами образотворчого мистецтва.

Питанням нової міждисциплінарної герменевтики літературного процесу присвячені праці таких науковців: М. Бахтін, Ю. Лотман, Е. Фаріно, А. Флакер, Е. Хализев, Р. Якобсон. Вербальна репрезентація живопису постала однією з основних проблем у теоретичних працях Н. Бочкаревої, Л. Геллера, М. Крігера, Н. Медніс, Н. Морозової, Р. Мніх, М. Ніке, М. Рубинс, С. Франк, А. Хадинської, М. Цимборської, Є. Яценко. Дослідники Л. Геллер, Д. Хеффернен, Н.А. Дмитрієва, Н. В. Брагінська, В.В. Бичков, Н.А. Фатеева, Є.В. Яценко, застосовуючи категорію «екфразису», у своїх літературно-критичних статтях розглядають паралелі між живописним і словесним мистецтвами.

Велика увага літературознавців різних країн (Росії, Швейцарії, Німеччини, Польщі, Франції, Угорщини та ін.) до терміну «екфразис» відображається у збірці наукових праць «Екфразис в російській

літературі: праці Лозанського симпозиума» під редакцією Леоніда Геллера [10], книзі М. Рубінс «Пластична радість краси: Екфразис у творчості акмеїстів та європейська традиція» [12] та низці дисертацій. Особливої уваги в теоретико-літературному дискурсі заслуговують праці Н.С. Бочкарьової, в яких вивчаються образи творів візуальних мистецтв у літературі як зразок реалізації образотворчого потенціалу літератури, дається визначення жанру екфрастичного роману. За Л. Геллером, екфразис тлумачиться як прикрашений опис твору художнього мистецтва або архітектури в літературному тексті [14, с. 5]. Крім того, Л. Геллер і М. Рубінс тлумачать «екфразис» як переклад з мови однієї семіотичної системи на мову іншої, «сприйняття об'єкта і тлумачення коду» [14, с. 5; 12, с. 67].

Н.Г. Морозова в дисертації «Екфразис у прозі російського романтизму визначає «живописний екфразис»: «Це опис уявного або реального витвору живописного мистецтва, що міститься в наративній структурі епісолярних і публіцистичних творів, що виконує в ній різні функції, які визначаються авторськими цілями і завданнями» [11, с.10].

Відповідно до досліджень Н. Брагінської та О. Фрейденберг, поняття «екфразис» або «екфраза» охоплює різні феномени від «описового мовлення до відтворення одного мистецтва засобами іншого», зокрема описи «рукотвірних шедеврів» (храм, палац, картина, чаша, щит, статуя) або твितворів пластичних мистецтв, «відтворення відтворення», «відображення зображення» [4; 13]; тлумачення картин і статуй (за Кондрат'євим); образи реальних або уявних витворів візуальних мистецтв (скульптури, архітектури, живопису, графіки) у літературі («образ образу», символізація, «оживлення» (за Бочкарьовою) [3].

В українському літературознавстві найвагомішими працями в царині інтермедіальності й екфразису є публікації Т.В. Бовсунівської, в яких проводяться зіставлення цих понять і теорій, досліджується етимологія, витоки, аналізуються праці засновників методики екфрастичних та інтермедіальних досліджень, описуються прийоми аналітики, відмінності та спільні характеристики. У висновку Т.В. Бовсунівська висловлює думку, що «... екфразис та інтермедіальність ніяк не можуть розглядатися як певна методологічна спільність». Для нашого дослідження важливою є думка науковця, що «Екфразис може розглядатися як у

аспекті відтворення образів іншого виду мистецтва у літературному творі, так і у зворотньому порядку, як відтворення образів літератури в інших видах мистецтва» [1, с. 110].

Але наразі питання чіткої дефініції екфразису і його функцій в художньому тексті залишається відкритим, актуалізується необхідність термінологічного та понятійного узгодження. Літературознавці продовжують досліджувати теоретичні аспекти екфразису, його рецепції та рефлексії в художній практиці окремих письменників, літературних шкіл і напрямів. Цей науковий досвід потребує систематизації та розширення кола письменників і художніх творів дослідження.

А відтак, **мета** нашої наукової розвідки – дослідити функції екфразису в романі англо-американського письменника Генрі Джеймса «Жіночий портрет». Об'єктом дослідження є екфразис у творчості Генрі Джеймса, а предметом – специфіка екфрастичних описів в романі письменника.

У сучасних дослідженнях російських і українських учених творчість Генрі Джеймса (1843-1916) розглядається в ідейно-естетичному контексті (О. Анциферова, О. Зверев, М. Шерешевська), визначається його внесок у розвиток літературного процесу на межі XIX-XX ст. (С. Пригодій, М. Ніколенко, Н. Богиня), вивчаються особливості поетики візуалізації (Є. Душініна). Наша увага сфокусована на питанні екфразису у романах цього митця, що не висвітлювалось у джеймсознавчих студіях вітчизняних літературознавців.

Потрібно зазначити, що сутністю екфразису є словесна (вербальна) трансформація візуальної образності. Щодо екфрастичного опису, йому характерна двоякість: 1) у процесі відтворення реальних зображень (образів) виявляється інтенція екфрастичного опису до якомога точнішого, детального відтворення; 2) як репрезентація вже існуючої художньої цілісності, екфрастичний опис набуває додаткового символічного значення, породжує нові образи та смисли.

В теоретичних викладках більшості науковців екфразис пояснюється не стільки як опис артоб'єкта, а як його інтерпретація, не «переказ» візуального образу, а власне його сприйняття та тлумачення. Крім того, зазначається, що тлумачення може містити різноманітну інформацію, що подається по-різному в залежності

від призначення екфрастичного опису, його ролі і функцій у художньому творі.

На особливості екфразису у творчості Генрі Джеймса вплинули погляди митця на роль мистецтва у життєвому досвіді людини. Як стверджують дослідники творчості Г. Джеймса (Є. Душініна, Н. Богиня), візуальні мистецтва відігравали провідну роль у його художній практиці, що пов'язано з суб'єктивними (біографічними) умовами і об'єктивними – адже в період *fin de siècle* поряд з традиційними видами образотворчих мистецтв почали займати панівне становище нові, пов'язані з новітніми технічними винаходами (світлина, реклама), види візуальних засобів художнього відтворення дійсності та впливу на людську свідомість. Ці фактори стали підґрунтям для естетичної концепції Г. Джеймса, що передбачала важливість діалога між мистецтвом слова і візуальними мистецтвами.

Генрі Джеймс відомий мистецтвознавчими есе, статтями, в яких пропонується переосмислення загальних проблем еволюції митця, умов, необхідних для реалізації його творчого талану, подаються міркування над рецепцією критиками і громадою його творинь. У праці «Мистецтво прози» письменник писав, що аналогія між мистецтвом живописця і романіста цілковита, адже у них єдине джерело натхнення, єдиний творчий процес і досягнення, єдина мета – відобразити життя. Крім того, прозаїк вважав, що «письменник поєднує в собі філософа і митця», наголошував на спорідненості прози і витонченого мистецтва [6, с. 129]. Велику зацікавленість Г. Джеймса викликала творчість Дж. Сарджента (1856-1925). У своїх есе він описує способи зображення своїх героїв-митців, аналізує творчість художника-експатріанта і імпліцитно розмірковує про власну долю.

У передмові до роману «Жіночий портрет» Г. Джеймс, використовуючи термінологію живопису, рефлексує щодо творчості І.Тургенева, вплив якого позначився на творах Джеймса 1870-80-х рр. У статті 1874 року Джеймс пише: що «Тургенєв пише свої персонажі подібно до художника, який пише портрет: в них є щось особливе, своєрідне, чого немає в інших, і що звільняє їх від глибокої всезагальності» [7, с. 494], потім зазначає, що «Тургенєв малює російський тип людської натури...», називає письменника «майстром портрета» [7, с. 496].

В романі «Посли» актуалізується думка письменника щодо ролі мистецтва в житті людини, коли головний герой Ламбер Стрезер порівнює мистецтво з факелом, що освітлює «все наше життя» [8, с. 103].

Екфрастична поетика Г. Джеймса експлікується в таких творах, як «Жіночий портрет», «Родерік Хадсон», «Мадонна майбутнього», «Трагічна муза», «Справжні взірці», «Посли», «Золота чаша» та ін., в яких головними героями є митці, описуються шедеври живопису, скульптури, художньо переосмислюються погляди на особливості взаємодії образотворчого мистецтва і літератури як виду мистецтва.

Вибір назви роману «Жіночий портрет» експлікує «зображально-образотворчу» домінанту. Потрібно зазначити, що поняття «портрет» містить не лише відбиття зовнішності персонажа, але й, у ширшому розумінні, він допомагає відтворити «характер», тобто живоописує, зовнішність і відповідно внутрішній світ героя. Назва роману, «The Portrait of a Lady», закликає читача до різного тлумачення: з одного боку, очікується історія про певний артефакт – твір живопису в жанрі портрета ("The Portrait"), на якому зображена "якась леді" ("A Lady"). Водночас «портрет» - набуває значення характеристики певних рис людини, її поведінки, стилю життя, можливо духовних переваг або недоліків. Водночас у літературознавчому контексті «портрет» - різновид літературного жанру, що репрезентує вербальний опис життя й діяльності певної особистості. Наприклад, для характеристики лорда Ворбертона, використовується «точка зору» Ізабелли, тобто змальовується його «портрет» через сприйняття героїнею: «навіщо він так намагається й чого думає добитися, доводячи їй вищу міру своєї ширості. Якщо він сподівався розтопити лід її серця, демонструючи, який він славний малий, то марно витрачав час. Вона й без того знала, що він має все у вищій мірі, і йому немає потреби надто старатися, щоб домалювати їй свій портрет» [9, с. 238].

З перших сторінок роману «Жіночий портрет» оповідач, знайомлячи читача з головною героїнею, наголошує, що «їй подобалися людські юрби й безкрайні простори, книги про війни й революції, картини на історичні сюжети – картини, яким, свідомо йдучи на цей гріх, вона пробачала поганий живопис заради їхнього змісту...» [9, с. 28].

Екфрастичні описи застосовується для змалювання зовнішності Ізабелли Арчер. Її вербалізований портрет нагадує відтворення засобами літератури твору живописного мистецтва: «Вона, безсумнівно, була витонченою, безперечно легкою й, безумовно, високою. Недарма знайомі, порівнюючи молодшу міс Арчер із сестрами, завжди додавали слово "тростина". Її темне, майже чорне волосся викликало заздрість багатьох жінок, а ясно-сірі очі, які іноді, у хвилини зосередженості, відбивали, можливо, надмірну твердість, полонили всіма відтінками м'якості...» [9, с. 37].

Подорожуючи новою для неї Європою, Ізабелла Арчер, розглядаючи твори образотворчого мистецтва, намагається зрозуміти сутність культури Старого Світу: оцінює картини з галереї Тачитів у Гарденкорті, відвідує картинні галереї у Флоренції, у Римі, в Лондоні. Наративна тканина роману суцільно заповнена описами творів мистецтва у порівнянні з персонажами. Таким чином актуалізуються особливості сприйняття героїнею інших людей і навіть подій. Застосовуються детальні описи картин, скульптур, присутня насиченість фарбами, відтінками й напівтонами світу мистецтва. Екфрастичні описи стають частиною самої дійсності, але, окрім цього, мають психологічне навантаження, допомагають у розкритті найвагоміших рис морального, духовного, психологічного стану персонажів.

Наприклад, щоб підкреслити прагнення мадам Мерль бути в усьому досконалою, перебувати в центрі уваги співрозмовників, оповідач зазначає, що «для неї зовсім не було складно згадати правий кут великого полотна Перуджіно й описати, як тримає руки Свята Єлизавета на картині, що висить поруч із ним...» [9, с. 199].

Окрім цього, щоб відобразити конкуренцію між Ральфом Тачитом і Гілбертом Озмондом, зобразити велику відмінність між ними, застосовується опис того, як вони ставляться до творів мистецтва. Для Озмонда життя – нецікаве, для нього значення мають лише артефакти, а для Ральфа Тачита, попри любов до мистецтва, життя і життєві насолоди на першому місці. Ось як він сприймає Ізабеллу: «Що може бути прекрасніше, – міркував він собі, – ніж спостерігати такий характер, таку воістину полум'яну душу! Це прекрасніше, ніж споглядання найпрекраснішого твору мистецтва – грецького барельєфа, картини Тиціана, готичного

собору...» [9, с. 50]. Озмонд також у оцінюванні людей, надаючи їм характеристики, застосовує порівняння з живописом. Характеризуючи місіс Тачит, герой стверджує, що «у неї обличчя точнісінько як на стародавніх портретах: маленьке, сухе, різко окреслене; надзвичайно виразне обличчя, хоча, що й не міняє вираження. Насправді, я міг би показати вам її портрет на одній із фресок Гірландайо...» [9, с. 209]. Сам Гілберт Озмонд також порівнюється з портретами XVI століття [9, с. 185]. Коли Ізабелла вперше бачить свого майбутнього чоловіка, у неї також виникає асоціація з портретом з галереї Уффіці [9, с. 200]. Донька Озмонда Пенсі шанувальником Едуардом Розьєром порівнюється із творами Веласкеса: «ця тоненька серйозна панянка в накрохмаленому платті нагадує інфанту Веласкеса...» [9, с. 301].

Екфрастичні описи відіграють роль алюзій або метафор. Персонажі, стосунки між ними, навіть спосіб існування, уподібнюються предметам мистецтва, наприклад, порівняння Ізабелли – з арфою, Озмонда – с медаллю, його доньки Пенсі – з пастушкою із дрезденського фарфору. Виховання Пенсі тлумачиться Озмондом як створення мистецького шедевр. За подібними прикладами, ми спостерегаємо, як слово «портрет» вживається не лише у значенні «жанр образотворчого мистецтва», але й метафорично, у значно ширшому значенні – як опис зовнішності і морально-психологічна характеристика.

Вербальність у романі Г. Джеймса наближається до живописної образності, персонажі, стосунки між ними, уподібнюються предметам мистецтва. Поєднуючи багатозначність семантики назви з ідейно-художнім змістом роману, беручи до уваги те, що головна героїня наділена "живописною", яскравою зовнішністю, автор безумовно визначає жанрову специфіку твору як орієнтованого на образотворчі принципи літературно-художньої розповіді.

Отже, живописний екфразис, у цьому романі, відіграє жанрологічну, сюжето-твірну та характерологічну функції.

Вивчення творчості письменника у екфрастичному дискурсі досить перспективне і потребує подальшого поглиблення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бовсунівська Т.В. Екфразис & інтермедіальність // Літературознавчі студії. – Випуск 39. – Ч. 1. – КНУ ім. Т.Шевченка, ВПЦ “Київський університет”: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. - С. 109-115.
2. Бочкарева Н.С. Образы произведений визуальных искусств в литературе (на материале художественной прозы первой половины XIX века): автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1996. - 16 с.
3. Бочкарева Н.С. Функции живописного экфрасиса в романе Г.Норминтона «Корабль дураков» // Вестн. Перм. ун-та. Российская и зарубежная филология. - 2009. - Вып.6. - С.81–92.
4. Брагинская Н.В. Экфрасис как тип текста (к проблеме структурной классификации) // Славянское и балканское языкознание. Карпато- восточнославянские параллели. Структура балканского текста. - М.: Наука, 1977. - С.259–283.
5. Геллер Л. Воскрешение понятия, или Слово об экфрасисе // Экфрасис в русской литературе: труды Лозаннского симпозиума / под ред. Л. Геллера. – М.: Издательство «МИК», 2002. – С. 19.
6. Джеймс, Г. Искусство прозы / Г. Джеймс // Писатели США о литературе / под ред В. Тугушевой.–М.: Прогресс, 1982. – Кн. 1. –292 с.
7. Джеймс, Г. Статьи / Г. Джеймс // Женский портрет. – М.: Наука, 1981.– 591с.
8. Джеймс Г. Послы / Изд. подгот. А. М. Зверев, М. А. Шерешевская. — М. : Ладомир; Наука, 2000. — 374 с. — (Серия "Литературные памятники").
9. Джеймс Г. Женский портрет / Изд. подгот. Л. Е. Полякова, М. А. Шерешевская. — М. : Наука, 1981 (Серия "Литературные памятники"). — 592 с.
10. Экфрасис в русской литературе: труды Лозаннского симпозиума / Под ред. Л. Геллера. - М.: Издательство «МИК», 2002. – 198 с.
11. Морозова, Н.Г. Экфрасис в прозе русского романтизма: дис. ... канд. филол. наук. — Новосибирск, 2006. - С.10.

12. Рубинс, М. Пластическая радость красоты: Экфрасис в творчестве акмеистов и европейская традиция — СПб., 2003. – 213 с.

13. Фрейденберг О.М. Образ и понятие. II. Мета-фора // Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. М.: Наука, 1978. - С.180–205.

14. Labre Chantal, Soler Patrice *Methodologie litteraire*, Paris, PUF, 1995. (Цит. по: Геллер, Л. Воскрешение понятия, или Слово об экфрасисе // Экфрасис в русской литературе: труды Лозанского симпозиума / Под ред. Л. Геллера. — М., 2002. - С.5.

Е. НАГАЧЕВСКАЯ

ФУНКЦИИ ЭКФРАСИСА В РОМАНЕ ГЕНРИ ДЖЕЙМСА «ЖЕНСКИЙ ПОРТРЕТ»

В статье исследуются основные функции экфрасиса в романе Генри Джеймса «Женский портрет». Экфрасис рассматривается как разновидность трансформации визуальной образности в вербальную репрезентацию, ярко и своеобразно отражающая процесс взаимодействия между литературным произведением и произведениями изобразительного искусства. Определяются факторы, влияющие на своеобразие экфрасистического описания в творчестве писателя. Отмечается, что живописный экфрасис в романе играет жанрологичную, сюжетно-образующую и характерологическую функции.

Ключевые слова: экфрасис, экфраза, интермедийность, живопись, вербализация.

O. NAGACHEVSKA

THE FUNCTIONS OF EKPHRASIS IN HENRY JAMES' NOVEL «PORTRAIT OF A LADY»

In the article the functions and poetics of ekphrasis in the novel «The Portrait of a Lady» by the English-American writer Henry James are analysed. The functions of ekphrasis in creation of the plot and conflict of the novel are being studied. Ekphrasis is regarded as a kind of transformation of visual images into a verbal representation that clearly and uniquely reflects the interaction between the literary text and works of art.

The factors that influenced the originality of ekphrastic descriptions in the writer's fiction are defined. It is noted that the essence of ekphrasis is the verbal transformation of visual art images.

Regarding ekphrastic descriptions it is characterized by duality: 1) in the process of reproduction of real images the intention of this description to the most accurate and detailed reproduction is being demonstrated; 2) as a representation of an existing artistic integrity ekphrastic description gets additional symbolic meaning, and then creates new images and meanings.

According to researchers of Henry James' fiction (E. Dushinina, N. Goddess), the visual arts played a leading and most significant role in his artistic practice, due to the subjective (biographical) conditions and objective ones – historical, social and technological.

The title of the novel «The Portrait of a Lady» demonstrates the «figurative-representational» dominant. It should be noted that the term «portrait» includes not only a reflection of the character's appearance, but also in a broader sense it helps to represent the «nature» of the character, we could say that it “depicts” the appearance and therefore the inner world of the hero.

The ekphrastic descriptions are used in the representations of the appearance of Isabel Archer and other characters. Her verbalized portrait is reminiscent to the reproduction of a work of pictorial art by means of literature. Traveling around Europe which new for her, Isabella Archer considering the works of fine art, is trying to understand the essence of the Old World culture: she estimates, enjoys and tries to understand paintings from Tachits in Gardencourt, visiting art galleries in Florence, Rome, London. Narrative of the novel is filled with descriptions of works of art in comparison with the characters. Thus the features of heroine's perception of others and even events are explicated.

So the ekphrastic descriptions become the part of the reality, but additionally they get the psychological effect and help in uncovering the most significant features of the moral, spiritual and psychological states of the characters.

In conclusion it is defined that a pictorial ekphrasis plays special genre forming, plot-forming and characterizing role in the novel.

Key words: ekphrasis, ekphrase, intermediality, painting, verbalization.

УДК: 82.091:7.041:82.0 – 9

Олександра НІКОЛОВА

ПРОВІДНІ ОРІЄНТИРИ ПОРІВНЯЛЬНИХ СТУДІЙ ТИПОЛОГІЇ ПСЕВДОМОРФНИХ ПЕРСОНАЖІВ

Стаття присвячена визначенню основних теоретико-методологічних принципів досліджень типології псевдоморфних персонажів. Виділяються